

I. HÜSREV'İN HÜKÜMDARLIĞI VE BİR KURGU OLARAK “ANUŞAG-RUWÂN ADALETİ”NİN İCADI

THE KINGSHIP OF KHUSRO I AND IMAGINATION OF “ANUŞAG-RUWÂN JUSTICE” AS A FICTION

MUHAMMET YÜCEL*

Öz: Sasani hükümdarı I. Hüsrev'in (MS 531-579) şöhreti, Zerdüştî din adamlarının gözünden İslami dönem metinlerine yansıdığı biçimiyle bilinir. Onun hakkında belli bir kurgu etrafında yeniden üretilen pek çok hikaye ve rivayet günümüze ulaşmıştır. Bu hikaye veya rivayetler arasında onun gerçek kişiliği ile kurmaca kişiliğini birbirinden ayırd etmek oldukça güçtür. Zerdüştî ve İslami kaynaklar daha çok onun kişiliği ve kişisel merakıyla ilgilenirken Hristiyan ve Doğu Roma kaynakları onun özellikle Hristiyan ahalinin ikamet ettiği mahallerde yaptığı savaşlarda gösterdiği tavırla ilgilenmişlerdir. Bundan hareketle bu çalışma temel kaynakların neden I. Hüsrev'in kendi tarihsel kişiliğinden farklı kişilikler ürettiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, I. Hüsrev'in neden meşhur ve ideal bir hükümdar olarak kutsandığı ve Doğu Roma ile Sasani imparatorlukları arasındaki çatışmalarda nasıl algılandığı tartışılmaktadır. Bu çalışmada temel olarak, I. Hüsrev'e tahmil edilen “adil” veya “filozof” ve en meşhur unvanı olan “ölümsüz ruh” (anuşag-ruwân) gibi olumlu vasıfların, gerek Zerdüştî gerekse İslami tarih yazımı tarafından belli politik kaygılarla bilinçli bir şekilde üretildiği ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sasaniler • I. Hüsrev • Anuşag-ruwân • Doğu Roma - Sasani Savaşları

Abstract: The glory of the Sasanian king Khusro I (531-579 A.D.) is known to the extent it is reflected in the texts of the Islamic period through the eyes of the Zoroastrian clergy. Many stories and narrations about him that have been reproduced around a certain fiction have reached the present day, thus it is difficult to distinguish from these stories or narrations between his real and fictional personalities. Although Zoroastrian and Islamic sources were more concerned with his personality and from personal curiosity, Christian sources were interested in his attitude in wars, especially in those areas where the Christian communities had settled. Based upon this historical reality, this study aims to investigate why the primary sources created personalities different from his own historical identity. In this context, it not only focus on why he became a famous and an ideal king, but also casts a light upon how he was perceived during the conflicts between the Eastern Roman Empire and the Sasanians. Moreover, this study discusses that the positive qualities of Khusro such as "fair" and "philosopher", as well as his most famous title, "immortal soul" (anuşag-ruwân), are deliberately reproduced in Zoroastrian and Islamic literatures with certain political concerns.

Keywords: Sasanians • Khusro I • Anuşag-ruwân • Wars Between Sasanian and Eastern Roman Empires

Giriş

Sasani hanedanı İran'ın Persis/Fars eyaletinin İstahr şehrinde Parth imparatorluğunun yönetimi altında mütevazı kişiliğiyle bilinen Ardeşir (modern Farsçada Erdeşir) ve babası Pabag (İslami literatürde Babek)'in önderliğinde daha çok Anahita (Nahid veya Anahit diye de bilinir) atesşgedesinden sorumlu bir aile olarak ön plana çıkar. Ardeşir ve babası Pabak'ın Parthların Persis/Fars eyaleti valisiyle yaşadıkları siyasi bir kriz, Sasani hanedanının devletleşme sürecine giden yolun ilk adımı olmuştur. Dolayısıyla Sasani hanedanı ile Parth imparatorluğu arasında MS 224 yılında yapılan Hor-

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Muş. ☎ 0000-0002-1936-0327
m.yucel@alparslan.edu.tr

mizdgan muharebesi, Zerdüsti kitle ile iyi ilişkiler kuran Ardeşir'in askeri ve siyasi kabiliyeti sayesinde Sasani hanedanı lehine sonuçlanmıştı. Böylece her ne kadar Ardeşir önderliğinde Sasani hanedanının Parthlarla mübarezelerinin takriben 20 yıllık bir geçmişi olsa da nihayetinde Hormizdgan savaşı (MS 224) bu mübarezelerin son halkası olmuş ve Sasani devletinin kuruluşu resmen bu tarihte ilan edilmişti. Dolayısıyla bu devlet I. Ardeşir (MS 224-240/1) önderliğinde kuruldu ve hanedanın dini geçmişinin Zerdüsti geleneklerle olan sıkı bağları sebebiyle dini hiyerarşide ve toplum katmanında zamanla Sasani *šāhānšāh*larından¹ bu yönde bir beklentiye neden oldu. Tahta oturan herhangi bir *šāhānšāh* genellikle kendi dini hassasiyetini ispatlamak ve bunu sadece halka değil rahiplerden en küçük idari birimlere kadar başta bürokrasi olmak üzere toplumun her kesimine yansıtmak durumunda kalıyordu. Tüm Sasani hükümdarlarının gerçekten dindar oldukları söylenebilir ama neredeyse bütün *šāhānšāh*ların böyle görünmeleri açık bir biçimde onların lehine sonuçlar doğurabiliyordu.

Çok geniş bir alana yayılan ve dört yüz yılı aşkın bir süre ayakta kalan Sasani imparatorluğu kendisinden önceki Pers imparatorluklarına (Akhamenid ve Parth imparatorlukları) kıyasla devlet sistemi bakımından farklılıklar arz ediyordu. Dahası Sasani İmparatorluğu hem idari hem de siyasi açıdan da kendi içinde bazı revizyonlara gitmişti. Bu revizyonların en kapsamlısı I. Hüsrev tarafından (MS 531-579) gerçekleştirildi. Sadece *Šāhānšāh*'ın hüküm sürdüğü dönemde değil Sasani sonrası İslami dönemde de Krallar Kralı "*šāhānšāh*" I. Hüsrev dönemine tarihçiler ve başta kralar/sultanlar veya halifeler olmak üzere dönemin hükümdarları özel bir ilgi göstermişlerdi². Bu özel ilginin kaynağında şüphesiz onun bilge-hükümdar olarak ön plana çıkmasının yanısıra devlet sisteminde yaptığı köklü ve cesur değişiklikler de onun, hem çağdaş devletler/toplumlar arasında hem

¹ Sasani hükümdarlarının sikke lejandlarında ve yazıtlarda en çok kullanılan resmi unvanları *šāhānšāh* idi. Ancak kimi Sasani hükümdarlarının bazı tip sikke lejandlarında sadece *MLKA* yani *šāh* unvanını tercih ettikleri bilinmektedir. Bununla beraber I. Ardeşir döneminden V. Wahram dönemine (MS 420-438) kadar bu unvanlar söz konusu dönem aralığında darbedilen sikkelerde kesintisiz olarak kullanılmıştır. II. Yezdgerd (MS 438-457; İslami literatürde, *Yezdicurd/Yezdcurd*) döneminin başlamasıyla beraber sikke lejandları genellikle birkaç kelimedenden oluşacak şekilde kısaltıldı. I. Şapur (MS 240/1-272) döneminde sikke lejandlarında görülmeye başlanan ve neredeyse iki yüzyıl boyunca hiç değişmeden kullanılmasına devam edilen bu uzun lejandın kullanımı böylece bu dönemde son buldu. Ancak resmi ve dini literatürde Sasani hükümdarları *šāhānšāh* olarak anılmaya devam edildi. Bu unvan sikke ve yazıtlarda Aramice *MLKAN MLKA* ideogramıyla karşılanıp Pehlevice *šāhānšāh* olarak transkribe edilmektedir. *Šāhānšāh* kelimesi modern Farsçaya *Şehinşah* veya orijinal formu olan *Şahanşah* şeklinde çevrilmektedir. Türkçeye ise *Krallar Kralı* olarak çevrilebilir veya Türkçede doğrudan modern Farsça formları kullanılabilir. Ancak bu çalışmada bu unvanın orijinal formunun kullanımı tercih edilmektedir (Sasani sikkeleri ile ilgili son zamanlarda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Özellikle titizlikle hazırlanan *Sylloge Nummorum Sasanidarum*'un 1,2 ve 3. serileri ile dünyanın çeşitli müzelerindeki Sasani sikkelerini ele alan diğer ciltleri de önemlidir. Fakat bu çalışmaların öncüsü sayılan R. Göbl'ün eseri (1971) bu konuda bir başvuru kitabı niteliğindedir.

² Aslında bunun kökeninde Pers tarihini konu alan ve günümüze ulaşmamış *Xwadāy-nāmag* "Krallar Kitabı" olarak adlandırılan geleneksel mübalağalı ve pek çok efsanevi bilgi de ihtiva eden ve Pehlevice yazıldığı düşünülen eser/eserlerin İslami dönemde Arap ve Fars müverrihlerce Pers tarihi üzerine yazılan eserlere adapte edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu kaynağın güvenilirliği tartışmalıdır. Jackson-Bonner (2015, 257-284. Özellikle bk. 259-265 ve 276-279), bu kaynağın daha çok kralların propagandalarını kurgulamak amacıyla kaleme alınmış olabileceği üzerinde durmaktadır.

de sonraki dönemlerde popüler olmasını sağlamıştı. Elbette Geç Antik Çağ'da onun meşhur olması ile adil bir hükümdar/komutan olması arasında doğrudan bir bağ da kurulmuştu.

Gerek Sasani hanedanının dini geçmişi ve gerekse I. Ardeşir'in dindar bir hükümdar profiline uygun politikalar üretmesi devleti çok hızlı bir şekilde Zerdüştî dini hiyerarşinin merkezine çekti. Böylece bu hiyerarşide halefler seleflerine nazaran daha dindar olma baskısı altında olmakla beraber siyaseten de daha kudretli olmak durumundaydılar veya en azından bu hiyerarşi tarafından bir anlamda onaylanma ihtiyacı hissediyorlardı. Sasani şâhânşâhlarının bu gönüllü veya zorunlu temayülü zaman zaman Zerdüştî rahiplerin ciddi siyasi bir güç elde etmeleriyle sonuçlanabiliyordu. Hatta bu vesileyle rahiplerin en az şâhânşâh kadar etkili oldukları dönemlerin olduğunu da zikretmek gerekir³. Böylece siyaset ve din arasında oluşan kabaca bu zorunlu ve/veya gönüllü ilişki Sasani imparatorluğunu Zerdüştiliği resmi din olarak tayin etmesine götürmüş ve başta hukuk olmak üzere devlet sisteminin buna göre tanzim edilmesi adeta bir zorunluluğa dönüşmüştü.

Sasani kitleleri her ne kadar çoğunlukla Zerdüştî olsa da tebaa içinde hatırı sayılır bir oranda Hristiyan ve Yahudi nüfus da varlığını sürdürmekteydi. MS 216 yılında doğan ve I. Şapur döneminde (240/1-272) öğretilerini bizzat şâhânşâhın izniyle Sasani ülkesinde (*Ērānšehr*) yaymaya başlayan Mani ile beraber *Ērānšehr*'de Zerdüştiliğin yanında dini bir çeşitliliğin ortaya çıktığı da buraya eklenmelidir. Fakat III. yüzyılın ortalarından neredeyse IV. yüzyılın ilk yıllarına kadar Zerdüştiliği tekeline alıp gücünün zürvesine ulaşan Kerdîr gibi rahiplerin karşı tutumu ve onların şâhânşâhlara *iyi/hakiki dine* sadık kalmakla ilgili güçlü telkinleri vasıtasıyla bu ortam uzun sürmeyecek ve diğer dini zümrelerin taraftarları ağır zulümlere maruz bırakılacaktı⁴. Maniheizmin bertaraf edilmesiyle başlayan bu katı tutum imparatorluk toplumunu sosyo-politik olarak da önemli ölçüde etkileyecekti. Zaman zaman Hrsitiyanlara, Yahudilere, Sabiilere, Budistlere, Manihesitlere ve Mandeistlere karşı yumuşamalar daha çok ideolojik boyutta bir kimlik edinme ve bunu sonraki dönemlere aktarma tecrübesiyle başlasa da bu hoşgörünün çok kısa bir süre içerisinde tersine dönmesi gayet mümkün olabiliyordu. Aslında I. Şapur *şâhânşâh*lık makamını bu kısır ideolojik döngüden arındırmak suretiyle bu sorunu hem İrani hem de gayr-İrani olmanın kendi içinde devletle bütünleşmeye yeten bir siyasetle veya bu her iki grubu olabildiğince devlet sistemine entegre etmek maksadıyla tebaa arasında ince bir çizgi belirlemek gibi akılcı bir hamle ile çözüme kavuşturmuştu⁵.

Maniheizm dışında I. Hüsrev'in babası I. Kawad/Kubad döneminde ortaya çıkan ve I. Hüsrev'in ilk dönemlerinde de devam eden Mazdekçilik İran toplumuna en çok zarar veren ve devleti en fazla meşgul eden sorunların başında gelmektedir⁶. I. Kawad döneminde ortaya çıkıp neredeyse bütün

³ Huyse 1998, 109-120.

⁴ Kerdîr'in Nakş-ı Recep (KNR), Nakş-ı Rustem (KNR) ve Sar-Meşhed (KSM) yazıtlarında (bu üç yazıtın muhtevaları aynıdır. Muhtemelen orijinal olan Nakş-ı Recep yazıtıdır) Sasanilerin I. Şapur döneminden itibaren *anērān* "gayr-İrani" olarak kategorize edip marjinalleştirdikleri başta Hristiyan ahali olmak üzere çeşitli dini zümrelere ve Doğu Roma imparatorluğundan ele geçirilen şehir ve/veya bölgelere ve sakinlerine yer verilmektedir. Kerdîr'in yazıtları çeşitli Batı dillerine tercüme edilmiştir. Fakat detaylı notlarla beraber yazıtların Fransızca tercümeleri için şu kaynağa bakılabilir: Gignoux 1991.

⁵ I. Şapur döneminde revize edilen daha doğrusu temellendirilen devlet sistemi vedahi *şâhânşâh*lık makamının temsiliyetiyle ilgili dikkat çekici bir değerlendirme için bk. Canepa 2009, 53-78.

⁶ Mazdakizm'in ortaya çıkışı, sosyo-politik ve dini etkisiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. Yarshater 1983, 991-1024.

devlet sistemini felç eden bu “sapkın” dini harekete I. Hüsrev son vermişti. Dolayısıyla Sasani döneminde şahânşâhların sadece iyi bir Zerdüşt olmaları yetmiyordu aynı zamanda onların Zerdüştiliği tehlikeye atabilecek başka herhangi dini bir harekete karşı da teyakkuzda olmaları gerekiyordu veya Zerdüştî elitler tarafından onlardan böylesi politik veya ideolojik bir tutum bekleniyordu. Böylece iyi bir yönetici olmak kötü dine “*ag-dēn*” karşı iyi/hakiki dini “*weh-dēn*” yani Zerdüştiliği korumak ve ona destek olmak anlamına geliyordu. Böylece *šāhānšāh*’lık makamının doğası ile geçmişe duyulan özlemin cisimleşmiş hali olan Zerdüştiliğe sıkı sıkıya bağlanmak arasında bir paralellik aranıyordu. Bu bağlamda I. Şapur döneminde kurgulanan devlet sistemi geç Sasani döneminde anlamını kaybetmişti veya daha çok sembolik bir görüntüye bürünmüştü.

I. Hüsrev döneminde yapılan reformlar Sasani imparatorluğunun çehresini değiştirmişti. Fakat elbette bu, devlet sisteminde gerçekleştirilen ilk yenilikler değildi. Bunu tüm yönleriyle anlamak için Sasanilerin erken döneminde devletin genel işleyişi hakkında kısa bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. I. Şapur döneminde resmen adı konan Sasani imparatorluğunun işleyiş şekline göz attığımızda bu sistemin temel olarak İranililik ve Zerdüştilik ekseninde bir kimlik oluşturma ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür. Aynı dönemde bu iki kavramın yanına gayr-ı İrani “*anērān*” nitelemesi de eklenecekti. Şapur’un babası I. Ardeşir’in Parthlara karşı ayaklandığı dönemde İran genelinde 240 civarında, bağımsız hareket eden ve *Kārnamag ī Ardaxšēr ī Pābagān* kitabın’da *Kadag-xwadāy* “beylik” olarak anılan devletçik bulunmaktaydı⁷. Ardeşir’in Parthları yendikten sonra bütün İran coğrafyasını peyderpey ele geçirip bu beyliklere/devletçiklere de son verdiği bilinmektedir. Böylece Ardeşir ve ondan sonra tahta oturan oğlu I. Şapur döneminde *Ērānšehr*’deki diğer gruplarla yapılan ittifaklar veya askeri seferler sonucu görünürde siyasi bir bütünlük sağlanmış oluyordu⁸. Dolayısıyla Sasani devlet sistemi devleti yöneten hanedan ve onların mensup olduğu Zerdüştî düşünce ve İrani ile İrani olmayan arasında tesis edilen kesin/ince ayrımlar etrafında merkezi olmakla marufu (bunu çok dilli-etnikli ve çok inançlı bir yapı olarak da düşünebiliriz). Böylece imparatorluğun banisi I. Ardeşir, o döneme kadar İran/*Ērān*’da Parthlar tarafından benimsenen siyasi anlayıştan farklı olarak devleti yeni kaideler üzerine tesis etti ve bu da onun Sasani tarihinde ideal hükümdar olarak yüceltilmesinde etkili oldu⁹. I. Ardeşir’in karizmatik kişiliğinin yanısıra onun dindar tutumu¹⁰ da halefleri tarafından benimsendi ve onlar da devletin kuruluşundan itibaren üzerine bina edilen temel prensipler etrafında şekillendi¹¹.

I. Şapur 240/1 yılında Sasani tahtına oturunca öncelikli olarak Doğu Roma imparatorluğuna karşı Mezopotamya, Suriye ve Anadolu’da bir dizi savaşa girişmişti. Bu savaşlarda elde ettiği zaferlere istinaden *Ērān*’da hazırlattığı Ka’be-i Zerdüşt yazıtında (ŞKZ) I. Şapur ele geçirdiği yeni toprakları ve hakimiyeti altına aldığı yeni etnik ve dini grupları *šāhānšāh ērān ud anērān* “İrani ve gayr-ı İranelerin Krallar Kralı” ibaresiyle bu yeni tebasını tanımladı ve *Ērānšehr* “İran diyarı/ülkesi” ibaresiyle de devletin adını resmen ilan etti¹². Bu tanımlamayla Sasani tebası Zerdüştî ve İrani ile gayr-ı Zerdüş-

⁷ *Karn. Ard. Pab.* I. 1.

⁸ Daha geniş bir tartışma için bk. Lukonin 1983, 701 vd.

⁹ Bk. Daryae 2010, 236-255.

¹⁰ Devletin kurucusu I. Ardeşir’in Pehlevince pek çok kaynak tarafından dindar özelliği ile ön plana çıkarılmıştır. Zerdüştilerim önemli bir alimi olan Denkart’ın IV. kitabında Ardeşir sık sık dindar özelliğiyle vurgulanır. Örneğin bu hususla ilgili bir pasajın tercüme ve değerlendirmesi için bk. Humbach 1991, 53.

¹¹ Bu detayların yer aldığı ve I. Hüsrev’i idealize eden Pehlevince bir metin için bk. *Husraw ī Kawādān ud Rēdag-ē*.

¹² ŞKZ’nin en güncel tercümesi için bk. Huyse 1999 (özellikle bk. str. 1-5).

ti ve İrani şeklinde tanımlanmaya başlandı. Yani tüm Sasani tarihi boyunca istisnaları olsa da Sasani idaresi, hakimiyeti altına aldığı insanların kültürel (belki coğrafi de denilebilir) ve dini kökenlerine göre bir politika belirlediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu politika kimi zaman sert bir şekilde uygulanırken kimi zaman da sadece devletin resmi hafızasında saklı kaldı. Bu dini ve politik eğitim devletin güçlü/mutlak bir otorite tarafından kontrol edilmesini sağladı. I. Hüsrev de burada kabaca sınırları çizilen politikaları benimsemekle beraber idari ve ekonomik olarak yeni düzenlemeler yaparak muhtemelen merkezin üzerindeki yükü hafifletmek amacıyla babası Kawad'ın teşebbüs edip bitiremediği bir dizi yenilik yaptı¹³. Şüphesiz bu yeniliklerle Sasani imparatorluğunun çehresi değişti ve Sasanilerden sonra bu büyük coğrafyada hüküm süren Müslüman topluluklar ve onların benimsedikleri siyasi anlayış için bir ilham kaynağı oldu. Fakat hem çağdaş hem de sonraki dönem onun reformlarından ziyade I. Hüsrev'in kendi zamanını çok aşan adil ve/veya bilge kişiliğiyle ilgili efsaneler onun gerçek kişiliğinin önüne geçti ve hatta Sasani imparatorluğunun tarihsel/soyut varlığının bir yansıması haline geldi.

Kurgu ve Tarihsel Gerçeklik Arasında I.Hüsrev'in Kişiliği ve Hükümdarlığı

gōwēnd ku xusro ī anōšag-ruwan guft ku ēn 3 wāzag wāzag xwadāyān ud pādexšāyān ud tawānīgān ud abārīg-ez harw kas be šnāxtan ud kār az-eš kardan a-wizīrīšnīgihā andar abāyēd: ēwag frasāwandih be šnāxtan, ud ēwag ēr-menišnīh, ud ēwag hunsandih. ce pad šnāsagih ī frasāwandih ī xwēš be šnāxtan ī hān ī andar-ez ēwag rōz-šabān be šāyēd madan.

Anuşag-ruwān [Ölümsüz ruh] Hüsrev'in şöyle dediği rivayet edilir: Efendilerin, yöneticilerin ve yüksek makam sahibi erkeklerin ve diğer insanların birbirlerini şu üç hasletle tanımaları ve hatasız bir şekilde bu hasletleri taşımaları gerekir. Biri fani olmanın farkındalığı, diğeri mütevazı olma, üçüncüsü ise kanaatkar olmadır¹⁴.

Şāhānšāh, "Ölümsüz ruh" Hüsrev genel olarak Pehlevice ve erken İslami dönem kaynakları tarafından böyle mütevazı bir karakter olarak tarif edilir. O erdemli bir insan olarak anılır ve kısaca onun yönetme bilincinin temelinde de bu erdemler yatmaktadır. Tahta oturunca önündeki en büyük sorun olan "sapkın" Mazdekçilik dini hareketini sonlandırmakla meşhurdur. Bununla ilgili bir kısmı kurgu bir kısmı tarihsel gerçeklerle uyumlu kaynaklarda birbirlerini teyid eden veya çelişen sayısız hikaye bulunmaktadır. Mazdakiler devlet bürokrasisinde neredeyse kimin tahta oturacağı hususunda karar verici konuma gelmişlerdi. Onlar I. Hüsrev'in kendilerine karşı takındığı olumsuz tavırdan haberdar oldukları için I. Kawad'ın Kawus adındaki diğeri oğlunu destekledilerse de başarılı olamadılar¹⁵ ve Zerdüştî rahiplerin kendisinden yana tavır almalarıyla I. Hüsrev tahta geçmeyi başardı¹⁶. Hüsrev şāhānšāh olduktan sonra sadece bir dizi reform yapmakla kalmadı aynı zamanda Sasani imparatorluğunun idare sistemini yeniden düzenledi¹⁷. Aslında onun yaptığı bu yenilikler zamanla onun meşhur olmasına yarayan birer propaganda aracına dönüştü. I. Hüsrev'in tahta oturmasıyla şerrin karanlığı itildiği propaganda yapılmış ve onun Mazdekilere karşı takındığı tutum

¹³ Yapılan kapsamlı vergi reformları, devletin ekonomik yükünü çeken köylü-işçi sınıfının mali yönden belini doğrultması temelinde gerçekleştirilmiştir. Bk. Rubin 1995, 227-296.

¹⁴ Shaked (Dēnkard, VI, D4) 1979, 180-181.

¹⁵ Daryae 2009, 89.

¹⁶ Daryae 2009, 28.

¹⁷ Zakeri 1995, 31-48 ve 69; Ayrıca bk. Jackson-Bonner 2011, 81-84.

ve Zerdüştiliğe olan bağlılığı Pehlevice kitaplarca takdirle bahsedilmiştir:

Ve o şey [bir önceki pasaja atf olarak: kötülüğün uzaklaştırılması], şah Hüsrev'in saltanatının harcıydı. O, heterodokslukla dine [Zerdüştiliğe/İyi-Din'e] karşı duran Bamdad'ın oğlu mel'un Mazdek'i bu dinden [Zerdüştilikten] uzaklaştırdı¹⁸.

I. Hüsrev sadece, radikal bir kararla uygulamaya soktuğu ekonomik, sosyo-politik ve askeri reformlarla değil aynı zamanda kişiliğiyle de Pers tarihinde müstesna bir yere sahiptir¹⁹. Agathias, kendisinden önceki Pers krallarından hiç birinin onun kadar başarılı olamadığını²⁰ ifade ederek meşhur I. Hüsrev'in Akhamenid krallarından Büyük Cyrus veya I. Darius'la bile mukayese etmenin onun şanını tarif etmeye yetmeyeceğini belirtmektedir:

Ashında Cambyses'in oğlu Cyrus veya Hystaspes'in oğlu Darius onunla mukayese edilemez veya yine bu hususta, denizlere süvari yolunu açan veya içinden filo geçirmek için dağları yaran meşhur Xerxes ancak onunla kıyaslanabilir²¹.

Belli ki I. Hüsrev'in şanı onunla çağdaş olanları da büyülemişti. Muhtemelen onun bilime ve felsefeye olan alakası ile gerek Doğu Roma'ya karşı gerekse de diğer düşman devletlere karşı kazandığı zaferler onun bu şekilde yüceltilmesinde etkili olmuştu. Agathias'ın, onun kazandığı zaferleri abartılı bir üslupla değerlendirmesi de hükümdarın yayılan ünü ile yakından ilgiliydi. Zira ondan önce pek çok Sasani şahânşâhı özellikle Roma'ya karşı infial yaratacak derecede tarihsel hafızadaki yerini almış zaferler elde etmişlerdi. Fakat I. Hüsrev'in elde ettiği şöhrete yaklaşmamışlardı bile. Kuşkusuz bunun temelinde I. Hüsrev'in yaptığı reformlarla halkın yükünü hafifletmesi ve bilime ve bilim adamlarına karşı beslediği kişisel merakı ile bu yöndeki adımları onun meşhur bir hükümdar olmasına yarayan asıl araçlar idi. Hatta bilimsel faaliyetlerin usulü mucibince yürütülmesi için *Gund-e Şapūr* adında bir merkez de kurmuştu. Bu merkezin kökleri erken Sasani dönemine dayansa da I. Hüsrev döneminde yeni revizyonlarla farklı bir vecheye bürünmüş ve tıbbi ve fenni bilimsel bilginin üretildiği bir merkeze dönüştürülmüştü²². Ayrıca I. Hüsrev tahta oturur oturmaz, babası I. Kawad döneminde Doğu Roma imparatorluğu ile yapılan savaşlara son vermek üzere çeşitli girişimlerde bulundu²³ ve bu davranış da onu barişçil bir hükümdar olarak tanınmasına ve onun kişisel prestijine katkıda bulundu.

Geç Sasani döneminde devleti idare edenlerde geçmişe doğru yeni bir arayışın veya bir özlemin olduğunu işaret etmektedir. Çünkü Sasani elitlerinde hanedanın erken dönemleriyle veya daha eski Pers geçmişiyle ilgili bir tahayyülün olduğu izlenimi vardır. Bu tahayyül sadece siyasi başarıları değil aynı zamanda geçmişin güçlü dini atmosferini de ihtiva ediyordu²⁴. Böylece Sasani tarihinde devletin kurucusu kadar güçlü bir şekilde ideal hükümdar olarak ön plana çıkan tek kişi I. Hüsrev ol-

¹⁸ *Bahman Yast.* II. 21.

¹⁹ Yücel 2018, 195.

²⁰ Her ne kadar çok güvenilir bir kaynak olmasa da İbn-i Belhi (88-89) de bu görüşe paralel olarak Pers tarihinde onun kadar başarılı ve adaletli başka bir hükümdarın bulunmadığını vurgulamaktadır.

²¹ Agath. IV. 29, 6; Agathias'ın, I. Hüsrev'in hükümdarlığı ile alakalı verdiği bilgiler ve bunların kaynak değeri ile ilgili bir değerlendirme için bk. Frenno 2004, 101-105.

²² Bu merkezin işlevi, burada yürütülen faaliyetler ve tarihçesiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. Söylemez 2005, 1-27.

²³ Ioan. Malal. 18, 68.

²⁴ Yücel 2018, 195.

du²⁵. Onun hem siyaseti hem de toplumu dönüştüren reformları Sasaniler için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edildi. Elbette I. Hüsrev'in devletin bürokrasisini bu yönde hazırladığını hatırd tutmak gerekir²⁶.

I. Hüsrev sadece iyi bir komutan olduğu için veya şahānsāhlık makamından doğan imtiyazlarla meşhur değildi. Burada kısaca şuna değinmekte yarar vardır. O, İslami literatürde "adil" sıfatıyla nam salmıştı²⁷ ve aynı zamanda felsefe ve diğer entelektüel meşgalelere duyduğu ilgi onun toplumsal hafızada filozof-kral olarak ön plana çıkmasına vesile olmuştu²⁸. Mesela Mesudi'nin I. Hüsrev'in kişiliğiyle ilgili aktardığı bilgiler özellikle Sasani sonrası yani İslami dönemde onun ideal hükümdar olarak nasıl yüceltildiğine ve adaletle nasıl bütünleştirildiğine de işaret etmektedir:

"Faziletinden dolayı ihtiyaç sahibine lutfeden kişinin masasından yemek yiyene afiyet olsun. İştahın çekip de yediğini yersin, iştahın çekmediği halde yediğin şey seni yer". Anuşirvan'ın dört de yüzüğü vardı. Harac yüzüğününün kaşı akiktendi ve üzerine "adalet" kelimesi nakşedilmişti. Çalışma yüzüğününün kaşı firuzeydi ve üzerinde "imaret" yazılıydı. Yardım yüzüğününün kaşı lacivert yakuttu ve üzerine "aceleci olma" yazılmıştı. Posta mührününün kaşı ise kızıl yakuttu ve ateş gibi parlardı. Üzerine "Vefa" yazılmıştı"²⁹.

Genellikle Müslüman müverrihlerin antikçağa dair verdikleri bilgilerde özellikle belli nedenlerle (bu kimi zaman sadece aktardıkları bir rivayet kimi zaman ise kendi okuyucu kitlelerine vermek istedikleri bir mesaj dolayısıyla olabilir) mübalağa yaparlardı. Bu açıdan rivayetçi tarihçiliğin en yoğun olduğu dönem olarak erken İslami dönem yazınına işaret etmek yanlış olmayacaktır. Ancak çoğu defa gerçeği yansıtmaktan ziyade rivayet edilen bilgi/olayın mesajının amacına ulaşması önemsenirdi³⁰. Bu nedenle öğüt verme amaçlı aktarılan söz konusu rivayetler muhtevasında çok önemli bilgiler de nakledebiliyorlardı. I. Hüsrev'in kişiliğine veya devleti idare siyasetine yüklenen anlam ve bu bağlamda kaleme alınan rivayet veya değerlendirmelerde oldukça önemli tespitlere veya doğrudan bazı bilgilere ulaşmak mümkün olabiliyor. Mesudi'den yukarıda aktarılan pasajda verilen bilgiler gerçekte mevcut olsa bile yine de böylesi bir kurgunun ürünü olduğuna şüphe yok. Dolayısıyla bu tür kaynaklarda gerçek Hüsrev'in şanını çok aşan ve tarih-dışına taşan kurgusal bir Hüsrev karşımıza çıkmaktadır.

I. Hüsrev ve dönemiyle ilgili kaynaklarda aktarılan başka cihetlere de bakmakta yarar vardır. Yine hukuki düzenlemeleri ön plana çıkaran faaliyetlerde bu dönemin bir ürünüydü³¹. Muhtemelen I.

²⁵ Sasani döneminde ideal hükümdar tartışmalarıyla alakalı kapsamlı ve analitik bir çalışma için bk. Daryae 2003, 33-45; İbn-i Belhi (88 vd.) de I. Hüsrev döneminde I. Ardeşir'in kişiliği ve ideal hükümdar olmasıyla ilgili düşünceyi dolaylı olarak teyit etmektedir.

²⁶ Mesela ünlü bilge veziri *Wuzurg-Mihr*'in bu reformlardaki rolü bazı kaynaklar tarafından ayrıntılı anlatılmaktadır. Örneğin bk. Şahname, *Nuşin-Rawan*, 798-804; Ayrıca bk. İbn-i Belhi, 91-92.

²⁷ Gariboldi 2015, 48; bk. İbn-i Belhi, 88.

²⁸ Daryae 2009, 29-30.

²⁹ Mesudi (Mrc. Zeh.), 159.

³⁰ Taberi, Mesudi, Dineveri ve Hamza el-İsfehani gibi İslami dönem kaynakları daha çok ideolojik saiklerle Sasanilerde din ve devlet bütünlüğüne özellikle vurgu yaparak kendi dönemlerindeki İslami devletlerin dinle bütünleşmesinin gereklilikleri üzerinde durmaktaydılar (krş. Rezakhani 2015, 55-70, özellikle bk. 60-67).

³¹ Perikhanian 1980 (*Madigān i Hazār Dādestān*: MHD); Bu eser üzerine Türkçe yazılan bir çalışma için bk. Ersoy 2015.

Hüsrev'e yakıştırılan adil sıfatı bu hukuki düzenlemelerin başlamasından ve tatbik edilmesinden ileri geliyordu. Kaynaklara göre Şāhānšāh, köklü Pers geleneklerini ihya etti ve değişen/dönüşen Pers toplumuna bunları yeniden entegre etmek için ciddi bir çaba sarfetti. Ayrıca sıkı bir Zerdüşt olan I. Hüsrev Mazdek probleminin üstesinden gelmiş ve Zerdüştilik inancı yeniden pekiştirilmişti³². Hatta I. Hüsrev *šāhānšāhlık* makamına geçtikten sonra tıpkı atası I. Şapur döneminde olduğu gibi Maniheistlere kendi inançlarına göre özgürce ibadet etmeleri ve diğer dini uygulamaları için kolaylık sağlamıştı³³. Onun başarılarının temelinde sadece kişisel kaabiliyeti ve idari zekâsı değil aynı zamanda köklü Zerdüştilik inancı da yatmaktaydı. Şüphesiz İranilik/*ērīh* onun gözünde önemli bir yere sahipti. Anlaşılan Sasaniler Zerdüşt olmayan tebaya ayrı bir hukukla muamele ediyor ve I. Hüsrev dönemi de dâhil olmak üzere pek çok kez Zerdüştü olmayan unsurların hakları da gözetiliyordu. Mazdek problemiyle sarsılan Sasani toplumu sadece geleneği akıllı hamlelerle koruyan ve çağa uyduran hamisini değil aynı zamanda *dini yozlaşmanın* önüne geçen liderini de bulmuştu³⁴. Mesudi'nin I. Hüsrev'in din adamlarına verdiği talimatlar ve koyduğu yasaklarla ilgili aktarımı³⁵ Pehlevice bazı kaynakların verdiği bilgilerle mutabıktır³⁶. Aynı şekilde Pehlevice yazılmış Dēnkard metninde I. Hüsrev kafirlerin "*ahlamōyān*" amansız bir düşmanı olarak tarif edilir ve dinde sapkınlık sayılan ve ya bid'at adı verilen uygulamaların ortadan kaldırılmasında da ön ayak olduğunun altı çizilir:

im bay husraw šāhān šāh ī kawādān çiyōn-iš ahlamōyih ud sātārīh spurr-hamēstārīhā wānīd pad paydāgīh az dēn andar har ahlamōyih gēhān hanjamanīh guft ku rāstīh ī dēn mādēs n bē dānist ošyārān pad uskārīšn oštīgīhā tuwān pad gētīg bē ēstēnīd.

Kawad'ın oğlu *šāhān šāh* Hüsrev hazretleri, sapkınlığa son verdikten ve tam bir antagonizm ile şer egemenliğini ortadan kaldırdıktan sonra dini aydınlanmaya göre o, dört mülkün içindeki tüm sapkınlık meselelerinde tam bir tahkik yapılmasını ve detaylı bilgi alınmasını teşvik etti³⁷.

Diğer bir husus ise, muhtemelen I. Hüsrev tahta geçtiği sıralarda sarayda yaşanan olumsuz bazı gelişmeleri bertaraf etmeye çalışması hatta kendisine düzenlenmek istenen komployu da boşa çıkarmasıdır³⁸. Düzeni ve iç kargaşayı sağladıktan sonra bir dizi reform hareketlerine kalkışabilmişti. Dolayısıyla devleti oldukça meşgul eden iç sorunlardan dolayı I. Hüsrev hükümdarlığa ailesindeki herkesten daha ehil olduğunu kanıtlamak durumunda kalmıştı³⁹. Taberi, I. Hüsrev'in toplumsal düzeni sağlamak için yeni düzenlemeler yaptığını ve savaşlar nedeniyle ihmal edilen kalkınmayı başlattığını rivayet etmektedir⁴⁰. Ayrıca neredeyse bütün kaynaklar I. Hüsrev'in askeri alanda kapsamlı değişiklikler yaptığı yönünde mutabıktırlar. Onun dönemine kadar genel olarak Sasani orduları tek bir komutan tarafından idare edilirken I. Hüsrev'in reformlarının bir sonucu olarak ordu, tek bir

³² Taberi (C. III), 1058-1059; ayrıca bk. Daryae 2009, 28-29.

³³ Ioan. Malal. 18. 69.

³⁴ Bu hususla ilgili hem *Bundahišn* hem de Dīnawarī'nin Akhbar'ut-Tival eserlerinde birbirlerine tutarlı bir şekilde aktarılan bilgileri değerlendiren şu çalışmaya bakılabilir: Jackson-Bonner 2015, 90.

³⁵ Mesudi (Mur. Zhb), 156

³⁶ Bk. Daryae 2009, 89 vd.

³⁷ Akt. Daryae 2003, 40.

³⁸ Ioan. Malal. 18. 68-69.

³⁹ Whitby 1994, 239.

⁴⁰ Taberi (C. III), 1058-1059.

komutan "*sahbed*" tarafından değil dört ayrı komutan "*sahbed*" tarafından idare edilmek üzere revize edildi⁴¹.

Düşmana Adalet Yok: Sasani-Doğu Roma Savaşları ve I. Hüsrev'in Savaş Meydanındaki İmaju

I. Hüsrev'in adil olduğunu aktaran pek çok çağdaş kaynak onun zulmüne maruz kalanlar tarafından yazılmamıştı elbette. Buna ilaveten onun şanını yücelten İslami dönem yazarlarının hiç biri onun ordularının ne tür bir yıkıma yol açtığına bizzat şahit olmamıştı. Onların beslendikleri kaynaklar muhtemelen bizzat şāhānšāha veya devlet bürokrasisine yakın kişilerin kalemine veya bizzat devletin tuttuğu kayıtlara yada tamamen bir kurgu etrafında efsaneleştirilmiş rivayetlere dayanıyordu. Bu yönden, I. Hüsrev'in adil sıfatıyla ilgili yazılan pek çok bilginin taraflı ve bu bilgilerin bir kurgu eseri olduğu apaçiktir. İlk dönemlerde özellikle Müslüman yöneticiler tarafından rol-model olan en meşhur kişiydi. Buraya taşıyamayacağımız kadar rivayet uydurulmuştu I. Hüsrev adına. Bu rivayetlerin doğru bilgi içeren tarafları da var elbette. Şāhānšāh gerçekten bilge idi ve iyi bir düzen kurucuydu aynı zamanda. Siyaset ve felsefe ilmiyle ilgileniyordu, dine ve din adamlarına nasıl yaklaşacağı ve orduları nasıl komuta edeceği konusunda da önemli bir tecrübeye sahipti. Aslında I. Hüsrev'i bilge kişilerin hamisi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla isabetli bir bürokratik mekanizma kurmuş ve devleti yeni fikirler etrafında idare etmişti⁴². Onun döneminde Ērānšehr Doğu ve Batı arasında kültürel bir çekim merkezi haline geldi⁴³. Böylece aslında onun bilgiye ve bilimsel/ilmi faaliyetlere verdiği önem onun en önemli bilgeliği olarak ön plana çıkıyordu⁴⁴.

Bir tarafta bilge bir karakter olarak ön plana çıkan I. Hüsrev diğer tarafta amansız bir düşman olarak beliriyordu. Bu noktada Sasanilerle Romalılar arasındaki çatışmaların tarihsel arka planı ve bu savaşlarda Sasani ordularının tutumu ile Şāhānšāh'ın adaleti arasındaki bağlantı irdelenmelidir. I. Hüsrev döneminde Sasaniler sadece Doğu Roma imparatorluğu ile değil Arap coğrafyasıyla da ilgilenmişlerdi. Ancak burada daha çok Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan savaşlardaki Hüsrev karakterine yoğunlaşacağız.

I. Şapur döneminde tesis edilen Sasani devlet sistemi onun döneminde revize edilerek devam ettirildi. Buna göre temel olarak İrani ve Zerdüsti olanların bu gruba dahil olmayanlara göre bir imtiyazları bulunmaktaydı. Zira Özellikle Mezopotamya ve günümüzde Anadolu olarak tarif edilen coğrafyalarda Sasani ve Doğu Roma imparatorlukları arasında yapılan savaşlarda çok ciddi insani krizler meydana gelmişti. Aşağıda bu savaşlar ve toplumsal sonuçları ile ilgili bazı örnekler üzerinden detaylar verilecektir. Fakat I. Hüsrev'in Ērānšehr'de "adil" sıfatıyla yayılan şanının savaşa maruz kalan coğrafya ve ahali için geçerli olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira pek çok kaynak I. Hüsrev'in ordularının İrani olmayan ahaliye ve elbette savaşlarda ele geçirilen yerlerin İrani ve Zer-

⁴¹ Eksik ve/veya yanlış bilgiler barındırmakla beraber Hüsrev'in bu reformlarının mahiyetini kapsamlı olarak Taberi'nin eserinde (C. III, 1055 vd.) bulmak mümkündür. Ayrıca son zamanlarda bu hususlarla ilgili önemli boşlukları doldurmaya yarayan mühür ve damga buluntularıyla alakalı detaylı çalışmalar için bk. Gyselen 2001 ve Gyselen 2008.

⁴² Örneğin bk. Taberi (C. III), 1137 vd.

⁴³ Wiesehöfer 2010, 111.

⁴⁴ Ioannes Ephesus (6. 20), onun dini ve felsefi tartışmalara meraklı olduğunu, bizzat teolojik tartışmalarda bulunduğunu ve ilmi müzakereler konusunda açık fikirli olduğunu savunmaktadır.

düşti olmayan nüfusuna zulmettikleri konusunda birbirleriyle hemfikirdirler. Detaylarını birazdan göreceğimiz üzere Antakya ve Dara gibi önemli yerleşim yerlerinin nüfusları Ērānšehr'de değişik iklim ve nüfus özelliklerine sahip yeni yerlere sürgün edildiği de yine pek çok kaynak tarafından canlı betimlemelerle dile getirilmiştir. Dolayısıyla kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Šāhānšāh kendi ülkesinde müşfik ve adil olarak tanınmak⁴⁵, dışarda ise cevval ve amansız bir monark olarak anılmak arasında bir yerde durmaktaydı. Propaganda malzemesi yapılan, İrani ve Zerdüşti olmanın savaş meydanında işe yaradığıydı. Sasaniler pek çok kere işgal ettikleri yerlerdeki İran asıllı veya Pers geleneklerine sadık ahaliyi onların Hristiyan, Yahudi vesair komşularından ayrı bir muameleye tabi tutmuşlardı. Bu uygulamaya I. Hüsrev döneminde de rastlamaktayız. Böylece Sasani imparatorluğunun geleneksel politikası šāhānšāhların karakterleriyle uyumlu olarak savaş sahasına yansırı veya kaynaklarda öyle olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca kaynaklarda birbirleriyle uyuşmayan I. Hüsrev'in farklı karakterleri tasvir edilmiştir. Mesela Zerdüşti ve İslami kaynaklar ile Batı/Hristiyan kaynaklarında birbirine zıt iki ayrı Hüsrev karakteri tarif edilmektedir. Bunlardan biri *Anušağ-ruwān/Nuşirevan-i adil* diğeri ise *Yeni Nabukadnezar*. Dolayısıyla çalışmamızın ilerleyen kısmında *Yeni Nabukadnezar* lakabı bağlamının tarihsel arka planına odaklanacaktır.

I. Hüsrev MS 531 yılında tahta geçtiğinde Doğu Roma imparatorluğu ile devam edegelen çatışmaları sonlandırmak maksadıyla MS 532 yılında "Ebedi Barış" adıyla maruf olan bir muahede imzalandı. Bu antlaşma ile her iki taraf da sınırları taciz eden başıbozuk grupların yağma fiillerinden dolayı birbirlerinin sınırlarını teyid edecekler ve gerektiği takdirde "yabancı" güçlere karşı sınır savunmalarında birbirlerine yardımda bulunacakları bir antlaşmaya vardılar⁴⁶. Bu antlaşmanın bir sonucu olarak Sasaniler, Doğu Roma imparatorluğundan yüklü miktarda para almayı da başardılar⁴⁷. Sasanilerin Doğu Roma'dan altın veya haraç alma konusu kaynakların özellikle dikkatini çekmiş ve herhalde buna istinaden Hristiyan müverrihler tarafından detaylarına aşağıda değineceğimiz üzere I. Hüsrev'e para/altın düşkünlüğü etrafında bir kimlik yakıştırılmıştı.

I. Hüsrev'in bu barış girişimi Sasani imparatorluğunun ve Ērānšehr toplumunun savaşın yıpratıcı etkisinden ve ekonomik yükünden kurtulması vesile oldu ve devlet ekonomisinin yeniden canlanmasına zemin hazırladı. Fakat "*kadim geleneklerde ber mutad olan*" imparator ve šāhānšāhın kardeş addedildiği bu antlaşma iki taraf için de planlandığı gibi yürümedi⁴⁸. Sasaniler açısından bu taahhütler muhtemelen zaman kazanmaya yönelik bir girişim olarak kaldı. Zira onları doğuda meşgul eden problemler bulunmaktaydı⁴⁹ ve imzalanan bu antlaşma pragmatik olarak bu sorunun üstesinden gelmenin bir yolu olarak tercih edildi. Elbette Sasaniler, Doğu Roma imparatorluğuna karşı sadece düzenli askeri birliklerle veya ekonomik baskı kurmak suretiyle mücadele etmiyordu aynı zamanda onlarla müttefik İranlı olmayan aşiretleri/aileleri de Doğu Roma'ya karşı kullanıyordu⁵⁰.

Savaşa çıkmadan önce I. Hüsrev'in dindar profiline uygun olarak bir tür dini bir ritüel de takip ettiği tahmin edilmektedir⁵¹. I. Hüsrev'in tıpkı II. Şapur gibi, hem manevi olarak arınmak hem de

⁴⁵ Taberi (C. III), 1057.

⁴⁶ Ioan. Malal. 18. 76.

⁴⁷ Proc. DB. I. XXII, 3.

⁴⁸ Ioan. Malal. 18. 76.

⁴⁹ Taberi (C. III), 1056-1057; Dineveri (2007), 116-117.

⁵⁰ Fisher 2011, 121; Frye 1983, 326; Jackson-Bonner 2012, 45.

⁵¹ İbn-i Belhi, 88-89.

yapılacak savaşta tanrıların "yazdân" manevi desteğinden mahrum kalmamak için Seleukia'da Güneş'e ve diğer tanrılara kurban sundu⁵². Ayrıca Taberi, I. Hüsrev'in ateşgedelerle ilgili yeni düzenlemeler yaptığını bildirmekle şahânşâh'ın veya İslami dönemde yaygın olarak zikredilen unvanı Kisra'nın dini hassasiyetlerle hareket ettiğinin altını çizmekteydi⁵³. I. Hüsrev askeri seferlerde bizzat ordusunun başında bulunuyor ve genellikle güçlü ve dindar bir lider profili çiziyordu⁵⁴.

Doğu Roma imparatorluğu ile imzalanan barış antlaşmasının yerini çatışmalara bırakmasının nedeni sadece ekonomik çıkarların korunması veya politik propagandanın sürdürülmesiyle ilgili değildi aynı zamanda bunların altında yatan dini bazı zıtlıkların daha fazla görmezden gelinmesiyle de ilgili olabilir⁵⁵. Aslında Sasanilerin Mezopotamya, Armenia ve Anadolu'daki pek çok yerleşim yerini ele geçirmeye başlamasıyla iki imparatorluk arasında savaş yeniden başlayacaktı⁵⁶. MS 540 yılında Doğu Roma İmparatorluğu ile arası açılan Sasaniler, Suriye üzerinden Doğu Roma sınırlarına girerek bir dizi şehri ele geçirdikten sonra aynı yıl Antakya'ya yönelmiş ve burayı da yağmalamıştı⁵⁷. Antakya şehri yağmalandıktan sonra sakinleri Sasani ordusu tarafından başkent Ktesifon'a tehcir edildi⁵⁸ ve kaynaklara göre burada Antakya şehrinin planları kopya edilerek inşa edilen yeni kente yerleştirildiler⁵⁹. Kaynaklarda şehir işgal edildikten sonra 'altın düşkün' olarak gösterilen I. Hüsrev komutasında Sasanilerin kentte uyguladıkları şiddet canlı tasvirlerle resmedilmektedir⁶⁰. Her ne kadar Antakya halkı sürgün edildiği yerde "yabancılık çekmesinler diye" şeklinde özetlenebilecek bir düşünceyle Antakya'nın kopyası bir şehir inşa edildiyse de⁶¹ gerçekte bu 'jestin' yerinden edilen halk için bir kıymeti yoktu. Zira bu hadiseleri anlatan kaynaklar yapılan katliama ve şiddete öfkeli bir üslupla ayrı bir yer vermişlerdi. I. Hüsrev'in babası I. Kawad döneminde Mezopotamya, Armenia ve Anadolu'da yapılan katliamların boyutunu anlatan kaynaklar I. Hüsrev döneminde Doğu Roma imparatorluğu ile yapılan bu savaşların sonucunda ahali için herhangi bir değişiklik olmadığını teyit etmekle beraber Şahânşâh'ın "adil" sıfatına neredeyse hiç değinmemektedirler. Hat-

⁵² Bk. Jackson-Bonner 2012, 46-47.

⁵³ Bk. Taberi (C. III), 1059. Hatta sadece I. Hüsrev sadece kendi ülkesinde değil Doğu Roma imparatorluğu topraklarında bulunan Zerdüştlerin (muhtemelen Kapadokya'da) haklarının iyileştirilmesi için de bir takım girişimlerde bulunmuştu. Bk. Taberi (C. III), 1182.

⁵⁴ Whitby 1994, 227-228.

⁵⁵ Frendo 1997, 105-122.

⁵⁶ Taberi (C. III), 1059-1060; Ayrıca detaylar için bk. Jackson-Bonner 2012, 47.

⁵⁷ Chr. Ede. 105.

⁵⁸ Ioan. Lydus *De Mag.* III.54 (216.14-22).

⁵⁹ Taberi (C. III), 1059; İbn-i Belhi, 94; Sasaniler genellikle askeri seferler düzenlerken bu seferlerin olası demografik ve ekonomik sonuçlarına karşı tedbir almak üzere çeşitli kalkınma planları yaparlardı. Özellikle bu dönemde bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse kaynaklar tarafından ister yeni ele geçirilen yerlerde ister İran içlerinde yeni yerleşim yerleri inşa edildiği veya mevcutlarının tamir edildiği aktarılmaktadır (Proc. DB. II. XXVIII. 17). Mesela Belazuri de I. Hüsrev'in tüm ülkedeki inşa-kalkınma faaliyetlerinden ayrıntılı olarak bahseder ve Sasanilerin Lazika'da yeni inşa ettikleri yerleri de ayrıca teyit eder (El-Belazuri, s. 278-279). Bunun yanında Hamza el-İsfehani de yine benzer bir şekilde Hüsrev'in yoğun bir kalkınma planı olduğuna işaret eder (Hamza el-İsfehani, s. 55). Sasani coğrafyası ile ilgili kısa bilgiler ihtiva eden *Şahrestānīhā ī Ērānšahr* risalesinde de I. Hüsrev'in şehir inşa faaliyetleri zikredilmektedir (Daryae 2002, 14 ve 18).

⁶⁰ V. Sym. Styl. *Iun.* 57 (50-2).

⁶¹ Jackson-Bonner 2011, 55; ayrıca bk. Taberi (C. III), 1059 ve 1133.

ta bu kaynaklardan bazıları şahânşâh Hüsrev'in başta altın olmak üzere Armenia'dan Kudüs'e varan bütün suni ve yeraltı zenginliklerine duyduğu ilginin altını çizer ve onu altın yani para düşkününü biri olarak tasvir ederler⁶². Bu kaynaklar tarafından Şahânşâh'ın sadece askeri başarısını değil ekonomik ve toplumsal düzeni sağlamadaki başarısının altı çizilse bile bu başarılar ile onun "adil" ve "filozof" olması arasında pozitif bir korelasyon bulunmamaktaydı.

Ermeni tarihçi Sebeos'un ifade ettiği şekliyle *Veh-Anjatok'-Hüsrev*⁶³ veya başka bir kaynak tarafından ifade edildiği biçimiyle *Hüsrev'in Antakyası*'na⁶⁴ yurtlarından sürülerek başka bölgelere gönderilen insanların yaşadıkları buhranı tahmin etmek güç olmasa gerek. Antakya ahalisinin nelerle karşılaşmış olabileceğini ve Antakya işgalinin akabinde kente giren Sasani Şahânşâh'ını Prokopius'un dramatik betimlemesinden dinleyelim:

Hüsrev, orduya Antakya sakinlerinden hayatta kalanlarını yakalayıp köleleştirilmelerini ve onlara ait tüm malların yağmalanmasını emrederken, kendisi de, birer asilzade olan sefirlerle birlikte kilise olarak anılan kutsal alana inmişti. Hüsrev, altın ve gümüş dükkanlarını o kadar muhteşem buldu ki, bu dükkanlar dışında ganimetin başka bir kısmını almasa bile yine de muazzam servete sahip olacaktı. Ve orada bulunan pekçok muhteşem mermeri devirerek bunları Perslerin topraklarına taşıyabilmeleri için tahkimatların dışına çıkarılmasını emretti. Bu şeyleri bitirdiğinde, Perslere tüm şehri yakmaları için emir verdi. Ve sefirler ona sadece kiliseden aldığı şeyleri bırakması için yalvardılar; zira o zaten yeterince yağma yapmıştı. Elçilerin bu talebini kabul etti fakat geri kalan herşeyin yakılmasını emretti; daha sonra, şehri yakmak için geride birkaç adam bırakarak, geri kalanını kendisiyle birlikte daha önce çadırlarını kurdukları kampa götürdü⁶⁵.

Sadece Prokopius değil başka kaynaklar da şahânşâh Hüsrev'in kentin ve ahalinin zenginliklerine düşkünlüğü üzerinde durmaktadırlar. Üstelik Sasani ordularının girdiği diğer tüm şehirler için de onun altına olan düşkünlüğü mütemadiyen kaynaklar tarafından vurgulanmaktadır. I. Hüsrev'in tasvir edilen bu karakteri bir diğer kaynakta, Sasanilerin müttefiği olan Suriyelilerin Antakya surlarını kapı kapı aştığı ve burayı yakıp yıkmakla kalmayıp ahaliye de ağır işkenceler ettikleri yönünde canlı betimlemelere rastlamaktayız. Hatta yaşanan bu kargaşa dini bir nedene bağlanarak tanrının bu hadiselerin gerçekleşmesine bizzat müsaade ettiğinin altı çizilerek zulme maruz kalmak ile dindarlıktan uzaklaşmak arasında doğru bir orantı kuruluyordu⁶⁶.

Sasaniler, önceki dönemlerde aşına olduğumuz üzere Doğu Roma ülkesine oldukça pragmatik amaçlarla sefer düzenliyorlardı. Kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla Êrânşehr'de olumlu vasıflarla ve sempatiyle anılan I. Hüsrev, İran toprakları dışındaki (*anērān*) coğrafyada özellikle ele geçirilen şehirlerin tahrip edilmesinden dolayı⁶⁷ kesinlikle aynı sempatiden yoksundu. Ayrıca Antakya işgali esnasında civardaki başka yerleşim yerleri de Sasaniler tarafından kötü muamele görmüştü⁶⁸.

⁶² Örneğin bk. Theoph. AM 6021 [AD 528/9].

⁶³ Sebeos II.11; Hamza el İsfehani (55) de Sebeos'un zikrettiği bu isme benzer bir ifadeyle yeni kurulan bu kentin *beh ez andiyu xusrew* "Hüsrev'in Antakya'dan daha güzel [kenti] şeklinde adlandırıldığını aktarmaktadır.

⁶⁴ *Chr. 640*, AG 871.

⁶⁵ Proc. DB. IX. 14-18.

⁶⁶ V. Sym. Styl. *Iun.* 57 (50-2).

⁶⁷ Theoph. AM [6033, AD 540].

⁶⁸ Ioan. Eph., *EH* VI.6 (292.12-293.13).

Doğu Roma açısından ama daha çok ahali gözünden baktığımızda felaketin boyutları ölçülemezdi. Zira kurulduğundan beri defalarca Sasani işgali ve yıkımına maruz kalan hatta birkaç defa nüfusunun önemli bir kısmı inkıza uğrayan Antakya'nın gördüğü yıkım kolay telafi edilecek türden değildi. Hatta Sasanilerin Antakya gibi şehirlerin ahalisini Ērānšehr'e götürüp işgücü olarak kullanması Sasani imparatorluğuna kalıcı sosyo-ekonomik avantajlar sağlamış gibi görünmekle beraber Antakya ahali için de geri dönüşü olmayan yıkımlara ve sosyolojik felakete yol açmıştı.

I. Hüsrev'in atalarına benzer bir uygulama ile MS 540 yılında Antakya'yı işgal ve halkını Ērānšehr'e tehcir etmesinden sonra iki imparatorluk arasında yeniden bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma yoluyla Sasaniler, Doğu Roma imparatorluğundan Kafkasya geçitlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla yüklü miktarda mali yardımda bulunmasını dikte etmişti⁶⁹. Kuşku yok ki Sasaniler, bu antlaşmayla hem Fırat'ın doğusunda hem de Kafkasya coğrafyasında siyasi nüfuzunu ve Pers varlığını pekiştirmişti⁷⁰. Bu askeri ve diplomatik üstünlükle I. Hüsrev, düşmanlarına karşı halkının gözünde önemli bir avantaj elde etti ve bu propaganda araçları sayesinde reformlar daha hızlı ve isabetli gerçekleştirilmiş olmalıdır. Böylece yaptığı reformlar halkın devletle bütünleşmesinde önemli itici bir kuvvet oldu. Böylece Sasani orduları istedikleri zaman I. Hüsrev'in askeri kabiliyeti veya 'başarıları' onu tebaasının gözünde popüler hale getiriyor ve bunlar zamanla birer propaganda malzemesine dönüşüyorlardı.

Sasaniler genellikle Doğu Roma'dan ele geçirdikleri yeni yerlerin imparatorlukla bağlantısını sağlamak üzere *merzban* adı verilen sınır komutanları görevlendirirlerdi. Bu kişiler alınan yerlerde asayiş sağlayıp özellikle ekonomik kaynakları yönetmek ve bu kaynakların hazineye doğru akışını sağlamak üzere görevlendirilirlerdi⁷¹.

Antakya'nın işgalinden sonra iki imparatorluk arasında gerginlikler devam etti ve Sasani orduları MS 543 yılında Armenia'da Doğu Roma İmparatorluğu'nu tekrar mağlup ettiler⁷². MS 542 yılından 544 yılına kadar Sasani ve Doğu Roma mücadeleleri düşük yoğunlukta olsa bile devam etti ve bu

⁶⁹ Proc. DB. II.10.19–24.

⁷⁰ Proc. DB. II.10.19–24.

⁷¹ Her ne kadar Sasaniler tarafından ele geçirilen yerlerde kaynaklar (tabii bunların önemli bir kısmının tarafı rivayet temelli olduğu belirtilmelidir) Sasani ordularının şiddet, yağma ve talandan gayri bir şey bilmedikleri şeklinde bir manzara tasvir ediyor olsalar da bu, ekonomik kazançlar dışında herhangi bir amaç taşımayan şakilerin yöntemiyle hareket ettikleri şeklinde okunmamalıdır. Zira Sasanilerin bu işgallere başlamadan olası (genellikle ordu zoruyla kaydırılan) nüfus hareketliliğine karşı yeni şehirler ve yerleşim yerleri kurmak gibi bazı tedbirler aldıklarını Antakya örneğinden biliyoruz. Dahası Antakya işgalinden hemen sonra Dicle havzası civarında iki imparatorluk arasında meydana gelen küçük çaplı çatışmalar esnasında bölgedeki Sasani *merzbanlarının* varlığı (Agap. PO 8.431) da bu kaniyi destekleyen hususlardan biridir. İlaveten, I. Hüsrev'in MS 573 yılında Dara kentini kuşattığı esnada Adurmahun adında bir *merzban* maiyyetindeki bir miktar Sasani kuvvetini Apamea şehrini ele geçirmek üzere göndermesi (Ioan. Eph. EH. VI. 6) de Sasani kuvvetlerinin işgal ettikleri/edecekleri yerlerde kalıcı politik çareler ve ele geçirilen bu yeni yerlerin idaresini kolaylaştıran yöntemler aradıklarına işaret eden başka bir husustur. Ele geçirilen yeni yerlerin nüfusunun Sasani idaresinde başka yerlere kaydırılması da Sasanilerin İrani olmayanlara karşı geliştirdikleri geleneksel politikalara işaret eder ve Şāhānšāh'ın İranlılar dışındaki ahaliye aynı müşfik tavırlarla yaklaşmadığı sonucunu akla getirir.

⁷² Frye 1983, 327; Daryae 2009, 31.

hamleler neticesinde Sasaniler Armenia'ya tekrar hakim oldular⁷³. Bu tarihten itibaren devam eden mücadeleler, Sasaniler adına sadece askeri açıdan önemli değildi aynı zamanda muhtemelen Zerdüştilik yoluyla dini açıdan da Armenia'da yüksek İran kültürü ve inançlarının pekiştirilmesine fırsat tanımış olması⁷⁴ bakımından da ehemmiyetliydi. Zira Stephen, I. Hüsrev'in Armenia'da Hristiyanlık inançlarını hiçe saydığı ve Ermenilere zorla ateşe tapmalarını buyurduğunu belirtir. Akabinde buna karşı çıkan Ermeni ileri gelenlerinin de Şāhānšāh'a boyun eğmek zorunda kaldıkları vurgulanır⁷⁵. Böylece Zerdüştiliği dayatma konusunda yine Hüsrev zorba bir hükümdar olarak tasvir edilir. Mesela Sasaniler MS 571 yılı ve sonrasında Arzanene, Martyropolis'ten (Silvan) Bagrewand ve Taron güzergâhını takip ederek⁷⁶ Armenia'ya bir sefer düzenleyip Ermenilerin en önemli kenti olan Dvin'i tahrip ettiler⁷⁷. Söz konusu dönemde Armenia'da Zerdüşlük inancınının kökleşmesine dair dini-ideolojik bir takım politikaların geliştirildiği aşikardır. Zira burada inşa edilen yeni bir ateşgede⁷⁸, Sasani imparatorluğunun dini ve ideolojik olarak Armenia'yı domine etmek istemesinden ileri geliyordu. Nitekim I. Hüsrev döneminde Armenia özelinde Zerdüştiliğin kurumsallaştırılması teşebbüsü Ermeni geleneksel hafızasında Şāhānšāh'ın *adil, bilge-filozof, ölümsüz-ruh* gibi müsbet kavramlarla ikame edilen şanı Ermeni kaynakları tarafından ileride negatif bir tonda işlenecekti⁷⁹. Ermeniler dışında Zerdüştiliğin başka bir zümreye dayatıldığına dair güçlü kanıtlar bulunmamaktadır. Hatta I. Hüsrev'in diğer dini gruplara karşı hoşgörülü olduğu sanılmaktadır⁸⁰. Muhtemelen Sasaniler devletin resmi ideolojisine göre İrani olmayan gruplarla daha çok ekonomik politikalar çerçevesinde ilgileniyorlardı. Çünkü II. Şapur döneminden itibaren Zerdüşti olmayan ahaliden alınan başvergi (kelle vergisi)⁸¹ görünüşe göre I. Hüsrev döneminde yapılan vergi reformlarının dayandığı tarihsel hafızayı temsil ediyordu.

Yine MS 544 yılında Sasaniler, Edessa'yı muhasara edip ganimet olarak ahalinin neredeyse tüm servetine el koydu⁸². Detaylarını Prokopius'tan öğrendiğimiz bu muhasara Sasanilerin yüklü miktarda altınla beraber Ērānšehr'e dönmeleriyle sonuçlandı. Her ne kadar Edessa kentinin ileri gelenleri Sasani şāhānšāhı I. Hüsrev'e (muhtemelen onun kişiliği hakkındaki rivayetlerden güç alarak) *iyi bir hükümdar olma'nın* ilkelerini hatırlatarak onu sonuçta masum halkın zarar göreceği bu kuşat-

⁷³ Proc. DB. II. XXIV. 1-21 ve XXV. 1-30.

⁷⁴ Michael the Syrian X.1 (331-2a/282-3).

⁷⁵ Taronlu Stephen, özellikle I. Hüsrev'in Hristiyan Ermenilere Zerdüştilik ritüellerini dayattığından bahseder. Bk. Stephen of Taron 84.23-86.7.

⁷⁶ Bu güzergâh için I. Hüsrev'in ordularıyla beraber Dara'dan kuzeye Van Gölü'nün etrafını dolanarak gölün kuzeyinden kuzeyden Rštunik'e (Modern Gevaş civarı) oradan da Taron'a (Muş) indiği önerilmektedir. Bu güzergâhla ilgili tartışma ve krş. için bk. Adontz - Garsoian 1970, 11 vd. Rštunik adı Ostan ve Van-Tosp olarak bilinen modern Gevaş civarında Rštunik adında muhtemelen Ermeni *naxarar*larından olan bir aileden gelir (bk. Garsoian (EH: App.) 1989, 402 ve 487).

⁷⁷ Sebeos 67.27-68.8/6-7.

⁷⁸ Ioan.Eph. EH. II. 20.

⁷⁹ Gerçi Sebeos eserinde (örneğin 64.8/68), Hüsrev'in Anuşag-ruwan (Sebeos'ta *Anush Ēruan* Khosrov=Anuşirvan) lakabına işaret eder fakat onun Ermenilere karşı tutumunu negatif bir üslupla ele alır.

⁸⁰ Frye 1983, 330; Mesela bk. Ioan. Eph. 6. 20.

⁸¹ Chr. Arb. 12.

⁸² Proc. DB. II. XXVI, 1-15.

madan vaz geçirmeye çalıştılsa da bu, Şāhānšāh'ı ikna etmek için yeterli bir girişim olmadı⁸³.

Perslerin "Ölümsüz-Ruh"u "Yeni Nabukadnezar" mıydı?

Gerek Pehlevce eserler gerekse İslami dönem kaynakları tarafından daha muhtemelen daha çok ideolojik saiklerle "adil" ve "filozof" gibi sıfatlarla anılan şāhānšāh Hüsrev'in Doğu Roma imparatorluğuna karşı sürdürdüğü sürekli savaş halinin verdiği rahatsızlıktan dolayı büyük bir ihtimalle Sasani hışmına maruz kalan Hristiyanlar ve işgal edilen arazi sahipleri bazı kaynaklar tarafından vurgulanan Şāhānšāh'ın adaletine ve bilge kişiliğine aynı sempatiyle yaklaşmamışlardı. Sasani ordularının Hristiyan memleketlerinde ekonomik ve toplumsal olarak yarattığı kargaşaya istinaden, Eustaritus tarafından -her ne kadar "adil" veya daha sonra Pehlevce kaynakların andığı şekliyle "Anuşag-ruwān" ünvanları çağdaş kaynaklarda karşımıza çıkmasa da- sanki gelecekte kurgulanacak şöhretine karşı erken bir ironi olarak o, *Yeni Nabukadnezar* olarak anılacaktı:

Yeni Nebukadnezar Hüsrev'in Sebastea ve Melitene'ye geldiği zaman, putperest Persler tarafından devletimize yapılan saldırıyı hepimiz biliyoruz. Bu nedenle o dönemlerde çok acı ve şiddet vardı: komşu halkların neredeyse tamamı – hemen civarda olan Nicopolis and Neocaesarea ile Zela'nın yanısıra yakınlarda olan Comana ve diğer şehirler -en güçlü şehir o olduğu için Amasea'ya sığındılar; kutsal adamın (Euty chius) dualarıyla onlara verdiği cesaret kadar bu şehir onları cesaretlendirmede. Hem yerel halk hem de yabancı halklar için – ki bunların çoğu İberyalıydı - ve diğer şehirlerin ahalisi, Tanrı'dan sonra ona umutlarını bağladılar; ve bu insanlar onun ağzından çıkanlara ve onun sözlerine kulak vererek kurtarıldılar⁸⁴.

Bu dönemde genişleyen Sasani sınırlarına paralel olarak belli ki I. Hüsrev'in de şöhreti kendi sınırlarını aşıyordu. Arap yarımadası ve Yemen'i Sasani imparatorluğuna ilhak ettikten sonra bastırdığı bazı özel lejandlı sikkelerinde *ērān abē-bēm kard* "İranlılar korkudan azade oldu" ve *ērān abzōnhēnēd* "İranlılar güçlendi" gibi kullanılan ifadeler⁸⁵ onun Doğu Roma ve Arap hasımlarını mağlup etme gururu ve propagandasına dayanıyordu. Mesela bu konuda Hamza el-İsfehani Sasanilerin Yemen'in de içinde olduğu bazı yeni yerleri ilhak etmesini *onun büyük fethi* olarak görür. Hamza el-İsfehani, Habeş kralının taarruzlarına karşı Sasanilerden yardım istemek üzere I. Hüsrev'in sarayına giden Yemen kralının yedi yıl bekletildikten sonra I. Hüsrev'in onu, huzuruna kabul ettiğini rivayet eder⁸⁶. Burada dikkati çekmek istediğim nokta hikayenin tarihsel değeri veya kurgusu değil I. Hüsrev'in bu tür kaynaklara yansıyan kibridir. Hatta bu tür bilgileri onun sikke lejandlarında kullandığı ifadelerle beraber okumak daha isabetli olabilir. Mesela yine Şāhānšāh'ın kibrine ve fırsatçılığına atıf yapan Ioannes Lydus, Sasanilerin Antakya ve Suriye işgalini zikrederken I. Hüsrev'i *kötülük dehası* olarak tanımlamaktadır⁸⁷.

MS 572-573 tarihlerinde iki imparatorluk arasındaki savaşlar devam etti. Doğu Roma impara-

⁸³ Proc. DB. II. XXVI. 32-46.

⁸⁴ Eustr. V. *Euty chii* 1719-32.

⁸⁵ Daryae 2009, 31.

⁸⁶ Hamza el-İsfehani 56.

⁸⁷ Joh. Lyd. *De Mag.* III. 54 (216.14-22).

torluğunun Arzanene bölgesi⁸⁸ ve başarısızlıkla sonuçlanan Nisibisi kuşatma⁸⁹ teşebbüsleri Sasanileri durdurmaya yetmedi. Kaynaklarda her iki tarafında ele geçirdiği bölgelerde ciddi insani krizlerin yaşandığı teyit edilmektedir⁹⁰. Benzer uygulamalara istinaden Hristiyan tarih yazımının Şāhānšāh'ı olumsuz vasıflarla nitelendirmesinin kökeninde bu coğrafyalarda neredeyse sabit bir döngüde cereyan eden bu şiddet ortamı yatmaktaydı. Mesela Sasaniler Dara'yı ele geçirdikten sonra bir kısmını tehcir ettikleri ahaliye oldukça kötü davrandığı kaynaklar tarafından not edilir⁹¹. Bu olaylar üzerine Şāhānšāh'ın kişiliği söz konusu edilerek kötü muameleye maruz kalan ahali için ironik olarak "*kralın öfkesini celb eden*"ler diye bir tanımlama yapılmaktadır⁹². Dara halkından bir kısmı Ērānšēhr'e sürgün edilirken onların yerine muhtemelen kentin nüfus dengesini değiştirmek adına oraya Pers menşeli veya İrani yeni bir nüfus kaydırıldı⁹³. Dolayısıyla "adil" unvanıyla kendi tebası arasında meşhur olmuş Şāhānšāh'ın gerçekte acımasız bir zorba olduğu manzara edilmekteydi.

I. Hüsrev'in Fırat boylarındaki işgal girişimleri Kapadokya halkını paniğe sevketmişti. İşgal söylentileri halkta büyük bir paniğe neden olmuş ancak Doğu Roma imparatorluğu Sasanileri durdurmayı başarmıştı⁹⁴. Şüphesiz bu korku, I. Hüsrev'in Hristiyanlar arasındaki negatif ünüyle alakalıydı. Nitekim halkın panikle yurdunu terketmesinin haklı gerekçeleri çok geçmeden ortaya çıkacaktı. Zira I. Hüsrev muhtemelen Doğu Roma kuvvetlerini Fırat Nehri civarından uzak tutma düşüncesiyle Kapadokya'dan ayrılıp Sebaste'ye (Sivas) yönelmiş ve burayı yağmalamıştı⁹⁵. Doğu Roma ordusu cevaben Fırat kenarındaki Campus'ta (Neoklaudiupolis: Vezirköprü)⁹⁶ onun karargâhını kuşattı. Bu kuşatma Doğu Roma'nın üstünlüğüyle sonuçlandı ve nihayetinde içinde *kıymetli hil'at* ve bizzat Şāhānšāh'ın ibadeti için kampta bulunan seyyar *atesgede* gibi önemli şahî eşyalar Doğu Roma askerleri tarafından ele geçirilmişti⁹⁷. Bu yenilgi Şāhānšāh'ın propaganda yapmasına engel olamadı⁹⁸. Efesli Ioannes'e göre Şāhānšāh bu acı tecrübelerle Pers ülkesinin selameti için katlandığını ifade ediyordu⁹⁹.

MS 578 yılında Sasanilerin Doğu Roma topraklarını işgal girişimine karşılık, imparator Mauricius Arzanene'ye girerek buranın ahalisinden 10.090 kişiyi Kıbrıs'a sürdü¹⁰⁰. Büyük bir ihtimalle Doğu Roma imparatorluğunun Kıbrıs'a sürdüğü bu yerel nüfus Perslerle beraber hareket ettiği için iki taraf arasındaki husumete kurban gitti. Agathias'a göre Mauricius Arzanene'ye girmiş ve *mer-*

⁸⁸ Bu tarihlerde Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları arasındaki savaş ve çatışmalar özellikle Arzanene bölgesi ve mücavirinde yoğunlaşmıştı. Bu konuyla ilgili müstakil bir çalışma için bk. Frendo 2009, 223-227.

⁸⁹ Evagr. *HE* V. 8-9 (203.27-205.28).

⁹⁰ Ioan. Ephiph. 4 (*FHG* IV.275).

⁹¹ *Chr.* 1234, 66 (203.20-205.7); Ioan. Epiph. 5 (*FHG* IV.275).

⁹² Sasaniler muhtemelen güvenliği sağlamak ve bu kentte kendi idarelerine karşı gelecek halktan bir kesimi Ērānšēhr'e sürmüşlerdi. Bk. Th. Sim. III. 4.

⁹³ *Chr.* 640, AG. 884.

⁹⁴ Ioan. Eph. *EH*. VI.8.

⁹⁵ Ioan. Eph. *EH*. VI. 8.

⁹⁶ Bk. Honigmann 1970, 19, n. 11.

⁹⁷ Ioan. Eph. *EH*. VI. 8; Benzer bir bigi de Sebeos (Bölüm I) tarafından aktarılır. Bk. Whitby 1994, 227.

⁹⁸ Bir değerlendirme için bk. Whitby 1994, 227-231.

⁹⁹ Ioan. Eph. *EH*. VI. 8.

¹⁰⁰ Honigmann 1970, 21; ayrıca bk. Comfort 2009, 191.

hamet göstermeksizin ahaliyi cezalandırmıştı¹⁰¹. Böylece savaşın merkezinde kalan ahali her iki taraftan da eziyet görmeye devam etti.

Sasani şahânşâhı *Anuşirvan* "ölümsüz ruh" lakaplı I. Hüsrev'in (MS 531-579) hükümdarlığı, temsil ettiği saltanat makamı ve kişiliğinden hareketle özellikle Sasani (MS 651 vd.) sonrası dönemde kimi kaynaklar tarafından yüceltilirken kimi kaynaklar tarafından da yerilmişti. Ayrıca I. Hüsrev sadece Pers tarihinde değil Büyük İskender'den sonra Orta doğu dünyası tarihsel hafızasında da ideal bir hükümdar olarak saygı görmüştü. Hem I. Hüsrev'le çağdaş kaynaklarda hem de İslami dönemde Arap ve Fars müverrihlerince yazılan eserlerde karşımıza iki farklı Hüsrev karakteri çıkmaktadır. Pers tarihi yazımı geleneğini sürdüren Sasani dönemi ve sonrasında Pehlevce yazılan edebî-tarihsel metinler veya dini kaynaklar tarafından ortaya konan ve Pers tarihi geleneğine has bir üslup ve kurguyla Sasani sonrası dönemde "adil" veya "ölümsüz ruh" (*Anuşirvan*) gibi sıfatlarla yeniden yaratılan "adil" Hüsrev karakterinin İslami dönem yazarları tarafından da daha ileriye taşınmak suretiyle taklid edildiği sonucu çıkmaktadır. Öte taraftan Roma, Ermeni ve Süryani kaynaklarında da I. Hüsrev, Doğu Roma imparatorluğu ile yapılan savaşlarda çizdiği profil ve İranlı olmayan ahaliye karşı sert tutumu nedeniyle ayrı bir kategoride değerlendirilmektedir. Böylece I. Hüsrev'in İran ve Arap kaynakları tarafından ikame edilen adil sıfatı herkes için aynı anlamı taşımıyordu. Zira Doğu Roma ile Sasani imparatorlukları arasında meydana gelen savaşları konu alan Hristiyan dünyası kaynakları I. Hüsrev'in askeri kabiliyetini ve bilge biri olduğunu doğrudan veya dolaylı olarak takdir ederler¹⁰² fakat onun adil olduğu konusunda Pers ve Arap-Fars kaynaklarıyla hemfikir değiller. I. Hüsrev bazı kaynaklar tarafından abartıldığı kadarıyla felsefe ilminde tekemmül eden biri değildi ama aynı zamanda sadece altın düşkünü veya kana doymaz biri de değildi. Bu bağlamda I. Hüsrev'in adaleti de gerçek ve pratikte karşılığı olan soyut bir ideyi yansıtmaktan ziyade kurgusal bir temelde inşa edilmişti. Ayrıca Roma/Hristiyan ve/veya İslami müverrihlerin Şahânşâh'ın ağzından çıkmış gibi kurguladıkları sözler veya konuşmalar bütününe onların historiografik tahayyüllerinin bir ürünü olarak değerlendirilse de bunun motive edici etkisi de tamamen yadsınamaz¹⁰³.

Sonuç olarak Zerdüştü ve bu geleneği takip eden İslami kaynaklarda karşımıza bambaşka bir Hüsrev karakteri çıkmaktadır. Özellikle onun dindar bir Zerdüşt olması Zerdüştü din adamları tarafından yüceltilmesine hatta kutsanmasına sebep olmuştu. Kendi döneminde revize ettiği devlet sistemi de pek çok çağdaş ve ikincil kaynak tarafından ayrıntılı olarak ele alınmış ve onun adil bir yönetim anlayışına sahip olması kendisine ayrı bir önem verilmesini bir nevi dayatmıştı. Bunun yanında ilmi/bilimsel gelişmelere olan kişisel merakı¹⁰⁴ Sasani döneminde ve Sasani sonrası dönemde elit kesimin dikkatini çekmiş ve bu durum da onun, okur yazar kitleleri tarafından saygı görmesine neden olmuştu. Bu bağlamda onun reformist kimliği kendisine olan ilginin sebeplerinden biridir. Öte taraftan Doğu Roma-Sasani savaşlarındaki insani krizlerin dolayı Hristiyan/batı kaynakları tarafından I. Hüsrev negatif şöhrete sahiptir ve hatta kimi kaynaklarda gözü dönmüş bir katil, tek amacı daha fazla altın/ganimet toplamak gibi ithamlarla anılmaktadır. Elbette bu kaynakların I. Hüsrev'i sadece savaşan acımasız bir kişi olarak savaş sahasında görmeleri veya bu yönde aktarılan rivayetlerden beslenmeleriyle bir miktar ilgilidiydi. Bu nedenle bir tarafta kahraman ve bilge-filozof bir hükümdar olarak anılan Hüsrev diğer tarafta zulmüyle hafızalara kazınmış Nabukadnezar ile

¹⁰¹ Agath. IV. 29.7-8.

¹⁰² Örneğin bk. Ioan. Eph. 6. 20.

¹⁰³ Whitby 1994, 241.

¹⁰⁴ Benzer bir değerlendirme için bk. Frenzo 2004.

özdeşleştirilmekteydi. Özellikle Doğu kaynaklarındaki şâhânşâh I. Hüsrev'in tarihsel kişiliği gerçek kişiliğine yani suni ve ideolojik bir kurguya tercih edilmiştir. Dahası savaş meydanındaki Hüsrev ile kendisine layık görülen inşai karakteri ve evrensel, soyut ve iyi hasletlerle anılan Hüsrev arasında önemli zıtlıklar bulunmaktadır. Onun döneminde meydana gelen hadiselerin tarihsel boyutu yerine bazı kaynakların, bilinçli bir şekilde gerçek hükümdarı tamamen tarih dışına iterek kurgu ürünü yeni bir Hüsrev figürü yaratma gayesine özellikle önem verdiği anlaşılmaktadır. Farklı tarihsel havzadan beslenen ve birbirlerinden ayrı kimlikleri temsil eden kaynaklarda zıt kutuplarda iki ayrı ideolojik ve kurgusal anlatı olarak işlenen Hüsrev tanımı karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle İslami kaynaklarda I. Hüsrev karakteri büyük bir ihtimalle müslüman tebaanın saltanat makamına dini bir eksende sadakat göstermesine yarayan ideolojik eğilimlerle "dindar ve adil" veya "bilge-filozof" kurgusu etrafında inşa edilmişti. Müslüman entelektüel ikliminde I. Hüsrev, Büyük İskender profilinin İslam lüteratüründeki temsili veya alternatifi olarak yüceltildi ve halifele-re/sultanlara örnek olması bakımından iyi bir hükümdar olmanın canlı timsali olarak adeta yeniden yaratıldı. Böylece özellikle başarılı bir hükümdar olmanın ölçütü olarak I. Hüsrev örneği aşılması gereken bir eşik olarak sunuldu. Bu açıdan I. Hüsrev karakteri gerçek olduğu kadar ideolojiktir, tarihsel olduğu kadar historiografinin ürünüdür.

BİBLİYOGRAFYA

- Adontz – Garsoian 1970 N. Adontz – N. Garsoian, *Armenia in the Period of Justinian: The Political Conditions Based on the Naxarar System*. Lisbon 1970.
- Canepa 2009 M. Canepa, *The Two Eyes of the Earth. Art and ritual of kingship between Rome and Sasanian Iran*. Berkeley, Los Angeles, London 2009.
- Comfort 2009 A. Comfort, "Ancient Roads of Arzanene and the Conflict Between Rome and Persia". Ed. S. Cöhce ve A. Çevik, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu: Bildiriler*, Cilt I, 15-17 Nisan 2008. (2009)190-211.
- Daryaee 2010 T. Daryaee, "Ardaxşir and the Sasanians' Rise to Power". *Anabasis; Studia Classica et Orientalia* I (2010) 236-255.
- Daryaee 2009 T. Daryaee, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. New York 2009.
- Daryaee 2003 T. Daryaee, "The Ideal King in the Sasanian World: Ardaxşir ī Pābagān or Xusrō Anōšagruwān?". *Nāme-ye Irān-e Bāstān, The International Journal of Ancient Iranian Studies* 3/1 (2003) 33-45.
- Daryaee 2002 T. Daryaee, *A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*. With English and Persian Translations and Commentary by T. Daryaee. California 2002.
- Dodgeon – Lieu 2002 M.H. Dodgeon – S. N. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363: A Documentary History*. Routledge 2002.
- Ersoy 2015 T. Ersoy, "Antik İnan Medeniyetinin hukuki Temelleri: Mâtikān ê Hazār Dāstān ve Sāsānî Yasama Faaliyeti". *Tarih ve Uygurluk İstanbul Dergisi* (2015) 43-57.
- Fisher 2011 G. Fisher, *Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*. OUP Oxford 2011.
- Frendo 2009 D. Frendo, "The Politico-Religious Origins and Territorial Reach of the Byzantine-Iranian Conflict of 572-589". Eds. S. Cöhce ve A. Çevik, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu: Bildiriler* Cilt I. 15-17 Nisan 2008, Batman (2009) 221-228.
- Frendo 2004 D. Frendo, "Agathias' View of the Intellectual Attainments of Khusrau I: A Reconsideration of the Evidence". *Bulletin of the Asia Institute, New Series*, Vol. 18 (2004) 97-110.
- Frendo 1997 D. Frendo, "The Religious Factor in Byzantine-Iranian Relations". *Bulletin of the Asia Institute* 11 (1997) 105-122.
- Frye 1983 R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*. München 1983.
- Gariboldi 2015 A. Gariboldi, "The Great "Restoration" of Husraw I". Ed. C. Jullien, *Husraw Ier Reconstructions D'un Règne: Sources et Documents*. Studia Iranica. Cahier 53 (2015) 47-84.
- Garsoian 1989 N. G. Garsoian, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand:(Buzandaran Patmut 'iwnk')*. (No. 8). Ed. Cambridge, Mass.: Distributed for the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard 1989.
- Gignoux 1991 Ph. Gignoux, *Les Quatre Incriptions du Mage Kirdir (Textes and Concordances)*. Leuven 1991.
- Göbl 1971 R. Göbl, *Sasanian Numismatics*. Tr. P. Severin, Braunschweig 1971.
- Greatrex – Lieu 2002 G. Greatrex – S. N. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*.

- Routledge 2002.
- Gyselen 2008 R. Gyselen, *Great-Commander (vuzurg-framadār) and Court Counsellor (dar-andarzbed) in the Sasanian Empire (224-651): the Sigillographic Evidence*. (Conferenze 19). Roma 2008.
- Gyselen 2001 R. Gyselen, *The Four Generals of the Sasanian Empire: Some sigillographic Evidence*. Roma 2001.
- Honigmann 1970 E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. Çev.: F. Işıltan. İstanbul 1970.
- Humbach 1991 H. Humbach, *The Gāthās of Zarathushtra and the Other Old Avestan Texts, Part I, Introduction-Text and Translation*. Heidelberg 1991.
- Huyse 1998 Ph. Huyse, "Kerdir and the first Sasanians". Ed. N. S. Williams, *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies, Part 1* (1998) 109-120.
- Huyse 1999 Ph. Huyse, *Die dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Ka'ba-I Zardušt* (Part III, Band I), *Corpus Inscriptionum Iranicarum*. London 1999.
- Jackson-Bonner 2015 M. R. Jackson-Bonner, "Sasanian Propaganda in the Reign of Husraw Anūšīrvān". Ed. C. Jullien, *Husraw Ier Reconstructions D'un Règne: Sources et Documents*. Studia Iranica. Cahier 53 (2015) 257-284.
- Jackson-Bonner 2012 M. R. Jackson-Bonner, "Eastern Sources on the Roman and Persian War in the Near East 540-545". Eds. T. Bernheimer and A. Silverstein, *Late Antiquity: Eastern Perspectives*. Exeter (2012) 42-56.
- Jackson-Bonner 2011 M. R. Jackson-Bonner, *Three Neglected Sources of Sasanian History: in the Reign of Khusraw Anushirvan*. Paris 2011.
- Lukonin 1983 V. G. Lukonin, "Political, Social and Administrative Institutions: Taxes and Trade". Ed. E. Yarshater, *The Cambridge History of Iran* 3/2 (1983) 681-746.
- Rezakhani 2015 Kh. Rezakhani, "Mazdakism, Manichaeism and Zoroastrianism: In Search of Orthodoxy and Heterodoxy in Late Antique Iran". *Iranian Studies* 48/1 (2015) 55-70.
- Rubin 1995 Z. Rubin "The Reforms of Khusraw Anūšīrvān". Ed. A. Cameron, *The Byzantine and Early Islamic Near East III: States Resources and Armies*. Princeton 1995 227-296.
- Shaked 1979 Sh. Shaked, *The Wisdom of The Sasanian Sages (Dēnkard VI) by Aturpāt-i Emētān*. Boulder, Colorado 1979.
- Söylemez 2005 M. M. Söylemez, "The Jundishapur School, its history, structure, and functions". *American Journal of Islamic Social Sciences* 22/2 (2005) 1-27.
- Wiesehöfer 2010 J. Wiesehöfer, "The Late Sasanian Near East". Ed. C. F. Robinson, *The New Cambridge History of Islam, Volume I: The Formation of the Islamic World, Sixth to Eleventh Centuries*. Cambridge (2010) 98-152.
- Whitby 1994 M. Whitby, "The Persian King at War". Ed. E. Dąbrowa, *The Roman and Byzantine Army in the East*. Kraków (1994) 227-264.
- Yarshater 1983 E. Yarshater, "Mazdakism". Ed. E. Yarshater, *The Cambridge History of Iran*, vol. III part. 2. Cambridge (1983) 991-1024.
- Yücel 2018 M. Yücel, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Pers Varlığı (MS. 224-651)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2018.
- Zakeri 1995 M. Zakeri, *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society: The Origins of 'Ayyārān and Futuwwa*. Wiesbaden 1995.